

Arkivpodden

Transkribering av Tryckfrihetsförordningen 1766 - ett världsminne på Riksarkivet

Medverkande: Åsa Karlsson och Anna Karin (Kajsa) Hermodsson

Musik:?

[musik]

Åsa Karlsson: Välkomna till Arkivpodden som sänds från Riksarkivet. Jag heter Åsa Karlsson och jag är huvudredaktör för Svenskt biografiskt lexikon, som finns här på Riksarkivet. I dag ska jag prata med Kajsa Hermodsson, som är arkivarie här på Riksarkivet, om tryckfrihetsförordningen från 1766, som hon har jobbat väldigt mycket med. Välkomna hit.

[musik]

Åsa: I maj 2023, alltså bara för några månader sen, beslutade Unesco i Paris - Unesco är ett organ inom FN - att utse den svenska tryckfrihetsförordningen från 1766 till världsminne. Vi har ju hört talas om, det har väl de flesta gjort, världsarv. Drottningholms slott, till exempel, är ett av Sveriges världsarv. Men vad är ett världsminne?

Kajsa Hermodsson: Ja, ett världsminne, det är ett dokumentarv som ska bevaras för mänskligheten. Det här inrättade Unesco 1992 och huvudmålet är att det ska bevaras och hållas tillgängligt för alla över tid. I Sverige har vi numera åtta världsminnen.

Åsa: Kan du nämna något av de andra?

Kajsa: Det är Astrid Lindgrens arkiv, som finns på Kungliga biblioteket. Vi har också här i Riksarkivet Alfred Nobels familjearkiv. Vi har Emanuel Swedenborg och Silverbibeln. Det är bara för att nämna några.

Åsa: Ja, man förstår vad det är för dignitet på de här dokumenten. Men vad innebär det då att det är ett världsminne? Måste Riksarkivet ta hand om det på något särskilt sätt? Förbinder sig Riksarkivet till något?

Kajsa: Absolut. Det ingår i uppdraget att vi ska hålla det ordentligt ordnat och skyddat, men också att tillgängliggöra det här världsminnet. Nu är det ju så att i detta tidevarv har vi möjlighet att skanna saker och ting och lägga ut på nätet. Så det här finns skannat. Jag ska återkomma sen till hur mycket det handlar om, vilka handlingar det handlar om, men det finns tillgängligt för alla på vår webbsida.

Åsa: Men du var lite inblandad i ansökan. Kan du berätta litegrann hur det gick till när ni är lyckades få det till ett världsminne?

Kajsa: Ja, vi får gå tillbaka till 2016, då två helt andra personer än jag hanterade det här, nämligen Jonas Nordin, som då var anställd på Kungliga biblioteket, och Björn Asker här på Riksarkivet, som skickade in en ansökan. Det gör man inte direkt till Unesco i Paris, utan man gör det via Svenska Unescorådet. Och dessförinnan har det hela förberetts av den svenska världsminneskommittén. Den här världsminneskommittén består av ett antal myndigheter under ett ordförandeskap av den svenska riksarkivarien, som för närvarande heter Karin Åström Iko. När den processen väl var genomförd skulle sen Unescorådet, det svenska, skicka det här till Paris. Men på grund av en mängd olika anledningar, som vi inte behöver gå in på här, blev det inte gjort. Det hela var vilande ända fram till 2021, då vi gjorde en förnyad ansökan och lite kompletterad och skickade till Paris. Det här utmynnade i att de den 18 maj tog detta beslut, vilket är helt fantastiskt. Och vi var inte ensamma om att få den här utmärkelsen. Det var 64 stycken världsminnen som delades ut. Det här tycker vi är en otroligt fin utmärkelse som vi är oerhört stolta över.

Åsa: Vad är det exakt som har blivit världsminne? Vad jag förstår är det dels att Riksarkivet har handlingar som har blivit världsminne, men det finns också ett samarbete med Kungliga biblioteket, som också har delar av det här världsminnet. Vad är det för något som det handlar om?

Kajsa: Jo, det handlar om en process. Det som är världsminne, det är egentligen hela resan från idéer och diskussioner fram till en lag,

som då blev stadfäst den 2 december 1766. Där finns då bakgrundsmaterialet i Rikssarkivet, i dåvarande riksdagens arkiv, i det som kallades för Frihetstidens utskottshandlingar. Det är två volymer, plus lite annat. Och sen är det allt det som finns på KB som är resultatet av en skriv- och tryckfrihet. Vi ska inte glömma bort att det var en skriv- och tryckfrihet i form av själva den tryckta lagtexten, men också alla dessa pamfletter och paskiller och annat tryckt material som var resultatet av att nu kunde man få uttrycka sig fritt om olika delar i samhället.

[musik]

Åsa: I den här podden ska vi nu försöka förklara litegrann varför tryckfrihetsförordningen 1766 är så unik och varför den har blivit ett världsminne. Först ska vi väl kanske titta lite på bakgrunden till det här. Man kan ju säga att Sverige är ju inte det enda land där det förekom den här typen av diskussioner, alltså skulle människor få uttrycka sina åsikter fritt i tryck. Boktryckarkonstens uppkomst ... Nu går jag väldigt långt tillbaka. Den gick ju faktiskt hand i hand med censuren, ganska intressant. När man börjar kunna trycka böcker börjar man också kunna censurera böcker. Under 1700-talet, och redan delvis under 1600-talet, börjar det här kritiseras. I England inför man i slutet av 1600-talet ett slags efterhandscensur, som jag har förstått, som ändå är ganska tillåtande. Att man kan trycka mycket och sen kan man bli åtalad för det i efterhand, om det visar sig vara något problem med det hela. Det är inte riktigt det som kommer i Sverige sen. Det finns andra länder också som hade de här diskussionerna. I Sverige trycktes ju den allra första boken 1483, men några egentliga censurlagar, vad jag har förstått, får vi inte förrän på 1600-talet, även om det finns en slags indirekt censur redan tidigare. Den första censurlagen kommer 1661, och den är också en sån här efterhandscensur. Först trycker man och sen granskar man och drar tillbaka. Och det tog bara ett år innan de kom på att det var ju otroligt opraktiskt. Det trycktes ju en massa som man inte ville skulle tryckas. Så ett år senare ändrade man till en förhandscensur, alltså att manuset skulle skickas in och granskas innan det trycktes. Några år senare inför man också en person som blir ansvarig för den här censuren. Censor librorum, tror jag att han kallas. Det var ett ämbete som fanns då kopplat till Kanslikollegium. En liten bakgrund. Men hur fungerade egentligen den här censuren? Vad säger du? Man skulle skicka in sitt manus, men vad gjorde då den här censorn egentligen?

Kajsa: Censorn hade som uppdrag att granska texter. Också den språkliga behandlingen av texter, så det svenska språket skulle

censorn ha överinseende över, och stavningsregler och en massa saker. I de fall det inte var tillåtet, ja, då fick man ju inte ge ut de här texterna. Vi har ett antal exempel på hur pass hårdhänt censuren var, särskilt i Stockholmsområdet. Här fanns ju de flesta boktryckarna också. Vi har ett berömt exempel av Peter Forsskål, som var filosof och bördig från Helsingfors, som 1759 gav ut en skrift och den blev indragen. Det var ju oerhört problematiskt för det fria ordet, för just den här skriften handlade om det fria ordet, att kunna uttrycka sig i tal och skrift. Och det här behövde ju så att säga Sverige hantera. Därför satte riksdagsledamöter i gång med att försöka ändra på de förutsättningarna.

Åsa: Forsskål är ganska intressant just för att det var väl också så att censorn, som då hette von Oelreich, han gav tillåtelse att trycka "Tankar om Borgerliga Friheten", som Forsskål hade skrivit, imprimatur. Han fick rätt att trycka. Han såg lite mellan fingrarna med saker och ting. Det var som att hans ämbete redan lite hade börjat ... Inte upphöra, men, ja, han blev lite slappare mot slutet, kanske. Men Kanslikollegium blev jättesura och sa att det där får ni absolut inte sprida. Då kontaktade man Uppsala universitet, där Forsskål var student, och sa åt rektorn, som hette Carl von Linné, som var Forsskåls lärare och mentor, att nej, nu måste du dra tillbaka de här böckerna. Och det gick inte alls. Han lyckades hitta 79 av 500, va? Var det inte något sånt där? Man kan se att redan före tryckfrihetsförordningen börjar det liksom upplösas litegrann. Och jag tycker att en ganska intressant sak är också att man kan se att antalet tryckta skrifter ökar ju redan från någon gång 1740-talet, då börjar det ske en allmän ökning av hur mycket som trycks i Sverige. Så det händer saker som väl antagligen leder fram också till att man driver på den här tryckfrihetsförordningen. Ska vi säga någonting om vad det är för samhälle vi befinner oss i här på 1700-talet? Ståndssamhället, vad är det?

Kajsa: Vi har ett ståndssamhälle, det har vi haft länge. De som är representerade på den högsta nivån, nämligen riksdagen, det är adeln, prästerna, borgarna och bönderna. Och vi har under hela den här perioden från, som jag utgår från, det som kallas frihetstiden, från 1718 och fram till 1772, fått en förskjutning i riksdagens betydelse och makt, litegrann. Det är därför vi kallar den för frihetstiden. Vi har också embryon till två politiska partier, hattar och mössor. Hattarna mer konservativt lagda och mössorna mer liberala. Under den här perioden har hattarna majoritet i riksdagen. Riksdagarna infaller med jämna mellanrum var tredje-fjärde år, och varar i stort sett två år i taget. Men under riksdagen 1765-66, då får mössorna majoritet. Och det är då som slutspurten med att genomföra den här lagstiftningen

äger rum. Men man har redan tidigare vid 1760-62 års riksdag gjort ett förarbete, som är mycket väsentligt i det här sammanhanget.

Åsa: Och som väl är extra väsentligt just för det som vi på Riksskivert intresserar oss lite extra för, alltså offentlighetsprincipen, det här att allmänna handlingar kan begäras fram och skrivas av. På riksdagen 1760-62 börjar man vilja utkräva ansvar av de där hattarna och vill börja trycka protokoll och massa grejer. Det vill ju inte hattarna att man skulle göra. Och frågan kommer heller inte så långt. Visst tillsätter man ett utskott redan då som ska behandla det, men vi vet inte så mycket om det.

Kajsa: Absolut. Det finns något som heter den stora deputationen, och det är en grundlagsberedning. De tillsätter det som kallas för det tredje utskottet som ska utreda det här. I den tidigare riksdagen kommer man inte så långt med det här arbetet, men i och med att man fortsätter arbetet 1765 och det har skrivits en del betänkanden tidigare som är viktiga underlag, så redan från augusti 1765 och fram till, om jag minns rätt, den 18 juli 1766, sammanträdde det här utskottet 16 gånger. Alla dessa möten finns protokollförda och är en oerhört intressant läsning för den som behärskar 1700-talshandskrift, kan vi väl säga. Men det finns alltså tillgängligt i det som kallas för frihetstidens utskottshandlingar och som har ett R-nummer: R 3405. Där finns tredje utskottets handlingar, medan stora deputationens handlingar finns i en annan volym som heter R 3404.

[musik]

Åsa: Vi ska strax komma in lite mer på de här dokumenten. Innan vi gör det kanske vi ska säga någonting om de centrala personerna som agerade för tryckfriheten under 1700-talet. Den första var väl Anders Nordenkrantz, som var en sån där person som var lite allmänt duktig på det mesta, liksom, mekanik och handel och ... Ja, en liksom lite självlärd person som hade massor av tankar och skrev långa, långa böcker om handelsfrihet och det ekonomiska livet, näringslivet. Han fick inte publicera särskilt mycket av det här, eftersom det inte var tillåtet, helt enkelt. Men samtidigt skriver folk ibland att han kanske inte var så hotfull för dem som inte ville ha tryckfrihet. Hans böcker var 700 sidor och man trodde inte att svenskarna till så stor del orkade läsa de där böckerna. Men han är ändå en väldigt viktig tänkare och lyfter fram frihet i ekonomin, väldigt mycket. Då var väl Peter Forsskål, som vi redan har nämnt, lite farligare, eller hur?

Kajsa: Absolut. Han pläderade verkligen för det fria ordet på ett helt annat sätt.

Åsa: Och den är inte så lång heller, hans lilla skrift.

Kajsa: Det är riktigt. Och det här ska vi inte glömma bort, att det ska ju finnas inte bara de som författar och ger ut, utan vi ska ju ha en läsekrets också. Så det påverkar samhället på det sättet att det blir förändringar. Sen lever vi under upplysningstiden, ett tidevarv där det börjar bli väldigt intressant med att ha en annan sorts kunskap om livet och samhället, mot hur det har varit tidigare.

Åsa: Forsskål var väl verkligen, som jag har förstått det, väldigt inspirerad av upplysningen. Han var också naturalhistoriker. Jag har ju nämnt att han hade Carl von Linné som lärare, och man brukar kalla honom för Linnélärjunge. När det inte var så framgångsrikt för honom med den här skriften som han gav ut, bestämde han sig för att tacka ja till att följa med på en dansk expedition till Arabien, som man sa då. Den stora arabiska resan. Tyvärr dog han då, som väldigt många gjorde på de här resorna. De fick någon sjukdom och dog. Han dog i Jemen 1763, så han kom inte tillbaka och fick inte uppleva den här debatten och tryckfrihetens genomförande. Men han lyfts ändå fram som en väldigt viktig person här. Men en annan person som fick vara med, det är Anders Chydenius, som var präst. Han var också väldigt intresserad och skrev mycket om ekonomi, mekanik, även också naturalhistoria. Men vilken roll spelade han? Du har ju tittat lite mer på konkret vad han gjorde.

Kajsa: Ja, han spelar en väsentlig roll. Som du säger hade han många strängar på sin lyra också och var väldigt ihärdig, om jag har tolkat honom rätt. Och orädd. Han framstår i de här protokollen som en tänkare som har allt klart för sig hur han vill ha det. Han kommer från Österbotten. Han är komminister, han ingår alltså i prästeståndet, och är den som är lägst rankad. Vi har en biskop och vi har en prost med också. Vad han gör är att balansera på att censuren ska upphöra, men han är fortfarande präst, så han måste värna religionens betydelse, så att inte det också blir utsatt för censur. Så han har en svår balansgång. Han arbetar hårt och är den som är upphovsperson till många memorial och skrivelser, och för då och då också protokoll i det här arbetet. Han har en ställning som gör att han är pådrivande. Det finns ett ganska berömt protokoll, skulle jag vilja säga, där han och Niclas von Oelreich, censor librorum, argumenterar för och emot censuren. Och det är också en intressant läsning. Tyvärr är det rätt mycket rättelser och lite rörigt att läsa det

här protokollet, men de har ju rakt motstående åsikter kring det hela. Det är Anders Chydenius som framhärdar och har England som sitt föregångsland. Där har någon som heter Maboth (Gilbert) redan på 1600-talet förordat att censuren ska läggas ner, därför att den inte behövs. Och som du sa tidigare, den engelska censuren är ju egentligen tvärtom. Här förordar Chydenius att allting ska vara tillåtet, utom det som det är sekretess på. Där var det precis tvärtom. Han var lite ensam om att tycka att den här Maboth var en bra modell att jobba efter, men de här tankarna var viktiga för hela arbetet.

Åsa: Och här har ju du faktiskt tagit ett steg framåt i forskningen, måste man säga, för man har ju alltid pratat om att Chydenius är oerhört viktig i det här arbetet. Men du har ju faktiskt nu läst protokollen väldigt noga och kunnat se också rent konkret att han är väldigt viktig. Du ser hans hand. Han har själv skrivit saker - du kan känna igen handstilen och det sägs också att ... "Nu läser jag upp", var det inte så, "nu läser jag upp ett dokument som jag har skrivit".

Kajsa: Absolut, det finns protokollfört vilka delar i den här förordningstexten, då närmar vi oss så att säga in på 1766, men där finns det protokollfört att det är han som är upphovsperson till det här projektet om skriv- och tryckfrihetsförordningen. Och det är viktigt att veta att han har den rollen. Alla andra i tredje utskottet har ju naturligtvis sina synpunkter på vad som ska vara med och inte. Så det blir ju en stor diskussion kring religionens status, kring kungahusets status och kring naturligtvis utrikespolitik och statens status, så att säga, i det här sammanhanget. Det blir sen tydligt i själva förordningen att när censuren tas bort kvarstår censur i de här tre områdena.

[musik]

Åsa: Innan vi fortsätter med riksdagen 1765-66, ska vi kommentera det här med Finland? Både Anders Chydenius och Peter Forsskål föds ju i Finland, alltså det som vi i dag säger är Finland, som var en del av Sverige på 1700-talet. Och det är väl också så att i Finland har man firat tryckfrihetsförordningen ganska mycket och liksom haft ett stort intresse för de här frågorna, eller hur?

Kajsa: Absolut. I den ansökan som skickades in till Unesco framgår det att vi har haft kontakt med Finland, så att de också är medvetna om att ansökan är gjord. Finland var ju den östra rikshalvan av Sverige, så att lagen är giltig även där. Och förutom Anders

Chydenius har vi också Henric Paladius, som är representant för bondeståndet. Så de har flera representanter i det tredje utskottet, så det fanns en viktig del att Finland också är representerat.

Åsa: Nu går vi till riksdagen, då. 1765-66 kommer den här tryckfrihetsfrågan upp igen. Den här gången släppte man det inte som man gjorde på den tidigare riksdagen, utan nu driver man fram frågan. Vi har dels stora deputationen och de utser inom sig tredje utskottet. Nu kommer vi faktiskt in på själva världsmminnet. Vi har ju redan pratat en del om det, men nu kommer vi in på det väldigt tydligt här. Vad var tredje utskottet? Vad var det för personer som ingick i tredje utskottet?

Kajsa: Ja, de representerade de fyra stånden. Ordförande var en baron Reuterholm och det fanns ... Man får utgå också från vilka politiska sympatier man hade, så man kunde faktiskt vara adel och vara mössa. Vi ska ju inte glömma bort det. Man kan ju tänka sig att adeln var så konservativa, men det fanns faktiskt lite framåtsträvande personer där också. Sen hade vi flera deltagare från prästeståndet som alla hade sin synpunkt på det hela. Någon som heter Anders Forssenius, till exempel, och vi hade en biskop Menander. Men så hade vi ju Anders Chydenius, som ju var mössa, naturligtvis, men som var den som drev på. Och vi har borgarståndet och det är tre borgmästare, bland annat en som heter Leonard De la Rose, som var borgmästare i Skanör. Sen har jag nämnt en från bondeståndet, Paladius från Helsingfors, och vi har en från Uppland och en från Småland. De skulle representera den tidens samhälle. Alla finns så att säga närvarande i en närvarolista för de här protokollen. Alla är inte med jämt, och det har också sin betydelse för när det kommer till riktigt viktiga avgöranden, visar det sig att vissa hattar inte är där, vilket gör att man kan trumfa igenom en hel del texter och beslut och paragrafer.

Åsa: Jag tänkte just fråga dig om det, för jag har läst någonstans just att de som var emot tryckfriheten, de engagerade sig inte så djupt i det här arbetet, vilket underlättade för dem som ville ha tryckfriheten. Stämmer det med vad du ser i protokollen?

Kajsa: Ja, faktiskt.

Åsa: Det är ju lustigt, då.

Kajsa: Det är väldigt lustigt. Eller att de kommer för sent. De sitter och väntar på att de ska komma som utlovat och sen får man skjuta upp besluten eller diskussionerna till nästa gång. I början är det liksom ingen ordning, kan man väl säga. Och man har tappat bort betänkanden. Det kan vi ju visserligen skylla på von Oelreich. Han hade fått ett betänkande från stora deputationen, bara han, men de andra hade inte fått det. Det var lite oreda till att börja med. Men vad man gör, förutom att man diskuterar mycket, och en hel del av det finns nedtecknat i protokollen, det är också att man går igenom hela lagstiftningen från 1680-talet som rör censur på olika nivåer och där visar man den stora upprördhet som är rådande hos vissa av delegaterna. Vi har inte tillåtelse att få trycka riksrådsprotokoll eller andra riksdagshandlingar för att sprida information ut till medborgarna. Det är ju sånt som är det väsentliga, att man ska sprida det vi i dag kallar för samhällsviktig information. Eller att man är upprörd över att till exempel Hårleman är nere i Karlskrona och i sin dagbok beskriver hur fiskebodarna är belägna. Det får man inte heller trycka. Det finns massor med sådana olika.

Åsa: Är det av militära skäl?

Kajsa: Av militära skäl, definitivt.

Åsa: Ja.

Kajsa: Vi har en hel brokig flora av hur censuren har fungerat lagstiftningsmässigt, men också hur den slår. Vi har en psalmsensur också, så man får inte skriva vilka texter som helst i psalmerna. Allt det här sammantaget går man igenom under två långa möten och noterar sorgfälligt i protokollen hur det fungerar i det svenska samhället.

Åsa: Men du, att det var lite segt i början ... Som jag förstod dig tog det väldigt lång tid för dem att riktigt komma i gång med jobbet och folk kom inte och de hade inte handlingar och allt det här som du har beskrivit. Är det bara något slags bristande effektivitet eller slapphet, eller är det något slags motstånd mot att ta tag i frågorna? Ja, det kanske man inte kan säga, men ...

Kajsa: Det har jag svårt att bedöma, men som du säger, mycket var redan bäddat. Det har hänt saker och ting från 1740-talet, så jag kan tänka mig att en del kanske kämpar för sin sak i det lilla, men i det

stora, den stora helheten, kan jag inte säga att man har gett upp, för det har jag faktiskt inte belägg för, men det går ju åt ett visst håll. I de fall där man verkligen motsätter sig genomförande av vissa paragrafer som Chydenius och andra har skrivit, har man alltid möjlighet att komma med särskilda synpunkter. Det finns då inlagor från till exempel den här Anders Forssenius där han då beskriver sin åsikt, och att det finns särskilda protokoll också när de andra har avvikande åsikter.

Åsa: Därför kan man väl säga att det speglar ganska bra det som var ständsriksdagen och frihetstiden, att det faktiskt fanns den här debatten. Jag jämför bakåt med det jag har forskat om, Karl XII-tiden, där det inte fanns någonting alls, liksom, där ingen fick säga någonting. Det är en enorm förändring som man kan se i de här protokollen, verkligen, men hur eniga eller oeniga var de? Fördelningen var väl att de adliga hade sex ledamöter och de andra stånden hade tre var. Fanns det en enighet mellan alla de här personerna eller var det liksom olika sidor, eller hur ska man beskriva det?

Kajsa: Enigheten var inte total, just därför att vissa var mössor även om man var adlig, då. Och i andra sammanhang kunde man vara hatt fast man var ett annat stånd. Så enigheten var inte total, men som vi har beskrivit tidigare, när det har varit viktiga omröstningar och diskussioner och man har klubbat saker och ting, har ju inte alla varit närvarande. Det är lite slarvigt, känns det som. Men orsakerna till frånvaro, det vet inte jag.

Åsa: Prästerna var väl också ganska tveksamma till tryckfrihetsförordningen och där tänker man ju, som du antydde, att det spelar kanske roll att en av de drivande, Anders Chydenius, själv var präst. Han kunde förstå deras invändningar och man lyckades få med dem, till slut, på båten. Hur gjorde man det?

Kajsa: Jo, genom att man gick dem till mötes och att en censur fanns kvar rörande religiösa ting. Kanske inte i sin hårda form som tidigare, men i alla fall fanns det möjlighet att censurera, så att vi kunde bibehålla den religiösa struktur som vi hade i landet, så att kyrkan skulle få stå kvar i sin position.

Åsa: Och de sista resterna av det försvinner inte förrän 1971 eller någonting. Visst stämmer det, alltså den sista resten av

blasfemilagen som väl har sitt ursprung i de här tankarna. Det lever ju faktiskt kvar, det där motståndet, väldigt länge.

Kajsa: Ja, det gör det.

[musik]

Åsa: Adeln gjorde också ett ganska stort motstånd, men lyckades man övertyga dem, då?

Kajsa: Nej, egentligen inte. Nej, för när det kom till en omröstning var de emot att lägga ner censuren. Men det fanns tillräckligt många röster bland dem som var närvarande att det ändå gick att driva igenom den nya förordningen.

Åsa: Jag tycker att det är fascinerande att här lyckas de - vi kallar dem för de ofrälse stånden: borgare, präster och bönder - driva igenom någonting mot adeln. Det var ju nästan otänkbart tidigare. Adeln var alltid det dominerande ståndet, vad de tyckte blev ofta beslutet, men här lyckas de faktiskt i en så väsentlig fråga.

Kajsa: Ja, det gör de och det är fascinerande. Nu ska vi inte fördjupa oss i varför det blir på det här viset, men det är ändå faktum att de röstar emot, men de är inte tillräckligt många.

Åsa: Sen drivs ju det här arbetet framåt, som du redan har beskrivit, och man gör en skrivelse från stora deputationen 15 oktober 1766. Vad innebär den här skrivelsen?

Kajsa: Jo, då har man kommit så långt att hela texten, den förordningstext som sen blir stadfäst, är färdig att skickas in till Kungl. Maj:t. Då finns det ett brev från riksens ständer från den 15 oktober, som du nämnde, till Kungl. Maj:t. Det läses sen upp den 2 december i rådstugan, och då är det alltså riksrådet med kungen närvarande, som får höra, och sen fattar beslut om att en skriv- och tryckfrihet ska genomföras. Själva förordningen. Och i det beslutet och vid det tillfället handlar det också om att själva censuren ska upphöra, censursämbetet. Niclas von Oelreich blir av med jobbet samma dag, kan vi säga. Det var också en effekt av att vi fick en skriv- och tryckfrihetsförordning. Censuren upphörde.

Åsa: Vad var det som var undantaget från tryckfriheten?

Kajsa: Det var kyrkan och religionen, det var utrikespolitik och kungahuset.

Åsa: Kungahuset.

Kajsa: Och man fick heller inte förolämpa, skriva oanständiga saker. De har något sånt där uttryck, va?

Kajsa: Ja.

Åsa: Jag menar, sådana lagar har vi fortfarande.

Kajsa: Sådana lagar har vi. Man skulle uppföra sig ordentligt, helt enkelt.

Åsa: Ja, precis. Den här skrivelsen, 15 oktober 1766, den är också en del av världsmminnet, förutom de två volymerna som vi redan har pratat om. Eller hur?

Kajsa: Ja.

Åsa: Ja.

Kajsa: Och den ligger inte samlad i de volymerna, utan finns i en annan volym som heter Riksdagsakta. Den 15 oktober 1766 innehåller nästan 600 skrivelser från riksens ständer kontor till Kungl. Maj:t. De hade mycket att jobba med den dagen. Och där finns det alla möjliga typer av ärenden, men bland dem finns då den här skrivelsen där man förordar att få ett beslut om den nya förordningen och upphöra med censuren.

Åsa: Men du, nu måste vi komma in på den här lite knepiga frågan. Man tänker sig då att det här är ju ett fantastiskt dokument. Det borde liksom vara ett jättetjusstigt dokument med fina sigill och allt möjligt som vi skulle kunna visa upp. Men något sådant original, eller

vad vi ska kalla det för, till förordningen, det finns faktiskt inte. Varför är det så?

Kajsa: Jo, den 2 december 1766 beslutar riksrådet och kungen att den här förordningen ska godkännas. Och då finns det ett underlag, ett original, och det skrivs på av Adolf Fredrik, som var regenten vid det här tillfället. Det finns också ett sigill. Sen skickas det till en boktryckare i staden, Peder Mons heter han. Han får det framåt juletid och där är det mycket som ska hända. Det är mycket som ska tryckas, och han har ingen ordning, kanske, på sin lilla boktryckeriverkstad. Det här är vad vi tror, för vi vet inte, men vi misstänker att det då förkommer efter det att det har tryckts och skickas aldrig tillbaka till det kungliga kansliet, vilket det borde ha gjort. Det är ju väldigt tråkigt, men så här är det i den svenska, ska vi säga ordningen, att vi har alltid kvar ett koncept. Det finns ett ursprungs ... Det kan vara en kladd ibland eller också, som i det här fallet, en likalydande version med några få tillägg, men utan kungens underskrift. Och sen har man i efterhand skrivit till datum både på försättsbladet och på sista sidan. Det här finns då utgivet, så att säga. Vi har det trycket, det som finns på Kungliga biblioteket och på många andra ställen, men också själva det här konceptet ligger inbundet bland alla originalförordningar som är från det året.

Åsa: Så är det därför som den tryckta förordningen också är en del av världsminnet?

Kajsa: Absolut, så är det.

Åsa: Ja. Annars tycker man att det lite lustigt, liksom. Det är ju ett dokument som finns i hur många ex som helst. Det behöver man kanske inte skydda, utan det är innehållet man skyddar.

Kajsa: Det är det.

Åsa: Men om vi nu pratar om världsminnet innan vi fortsätter med tryckfrihetsförordningen, kan du säga någonting om vad är KB:s, Kungliga bibliotekets, del i det här världsminnet? Du pratade lite om det tidigare. Själva förordningen, men sen också en massa tryckta småskrifter. Vad är det för något?

Kajsa: Jo, det som man inte fick ge ut tidigare var en mängd småskrifter, pamfletter, paskiller och annat som tar upp en massa olika ämnen som inte var tillåtet att ta upp och skriva och trycka tidigare. Så efter det att det hade vunnit laga kraft, och det var en lång tid in på våren 1767, började man alltså kunna trycka de här sakerna. De finns på KB. De är inte jättejättemånga, men de finns. Effekten av att vi fick en skriv- och tryckfrihet blir tydlig i alla de här olika tryckalstren som kommer ut.

Åsa: Och på det sättet är det lite intressant att man ser både processen fram till förordningen, man har själva förordningen och man har en del av vad det ledde till, resultatet av förordningen. Jag tänkte att vi skulle prata litegrann om själva förordningen nu. Det finns ganska mycket intressanta formuleringar, tycker jag, i den här förordningen, och kanske särskilt för oss som arbetar på arkiv. För det är ganska mycket av den som handlar om att lämna ut handlingar, att man har rätt att skriva av. Det räknas upp vad man kan få se för slags dokument. Det är en väldigt viktig förordning för Riksarkivet och för arkivväsendet, eller hur?

Kajsa: Ja, det är det. Själva begreppet allmän handling dyker inte upp i texten, men är den betydelse det får. I den sjätte paragrafen stipuleras det att man har rätt att få del av allmän handling omedelbart, och den tionde paragrafen talar om att du har den här rätten, men du har också rätt att få en bevitnad avskrift av denna handling. För vår del som arkiv och som del i offentlighetsprincipen är det här den viktigaste, de två viktigaste paragraferna.

Åsa: Här har vi det här begreppet - den heter ju faktiskt inte tryckfrihetsförordningen, utan den heter "skriv- och". Alltså förordningen för skriv- och tryckfrihet. Och det var väl en sån där sak som jag började fundera litegrann över: Vad menar man egentligen med skrivfrihet? Naturligt tänker vi att ja, men man hade rätt att skriva vad man ville och sen trycka det. En frihet i åsikter eller i ämnen eller vad man ska kalla det för. Men det är också en frihet att skriva av. Vi kanske inte tänker på det att om man skulle gå till ett arkiv och ta del av handlingarna, då skriver man av på den här tiden. Det har jag själv upplevt som student innan vi kunde kopiera och ha kameror och så vidare, mobiler att sitta och fota med. Men det är verkligen det det handlar om här. Du har rätt att själv få skriva av en massa olika viktiga dokument, eller, som tydligen var ganska vanligt, man kunde beställa en avskrift från en myndighet. Och jag har till och med sett några resonemang om att om man hade beställt avskriften skulle man sen vara tvungen att trycka den, alltså göra den publik. Det är verkligen viktigt det här att handlingarna ska bli kända av

många och de har mycket resonemang om hur viktigt det är för befolkningen att få veta hur riket styrs så att det styrs på ett bra sätt. Om det inte styrs på ett bra sätt måste de få veta det också. De här resonemangen finns i själva förordningen.

[musik]

Åsa: Det finns en ganska intressant paragraf på slutet, paragraf 12, som handlar om hur man ska få till en sannfärdig historia om Sverige. Jag måste säga att det var kanske min största överraskning när jag läste tryckfrihetsförordningen, att man talar här om att det är så viktigt att ha en korrekt historieskrivning. Det har inte jag sett uppmärksammat så mycket heller. Man går igenom då vilken typ av dokument - till och med anekdoter tycker man är viktigt att man kan lyfta fram för att man ska få en riktig historieskrivning så att befolkningen ska veta hur landet har styrts och hur kungarna har skött sig och så vidare. Den här biten finns väl antagligen inte kvar i den moderna tryckfrihetsförordningen.

Kajsa: Troligen inte.

Åsa: Men du har berättat för mig att du pratade någon gång med dem som har jobbat litegrann med att skriva de texter som vi har i dag som utgör tryckfrihetsförordning. Det finns ganska mycket kvar från 1766.

Kajsa: Ja, de väsentliga idéerna om allmänna handlingsbegreppet finns ju faktiskt kvar. Nu får vi gå vidare efter 1766, så det blir en ganska kortvarig historia. Kung Adolf Fredrik dör 1771 och efterträds av Gustav III, och Gustav III genomför 1772 i augusti en kupp. Målet med den är att återinföra enväldet, vilket han gör. En viktig del att återinföra ett envælde är att se till att en sådan här lagstiftning som är så demokratisk ... Ja, demokratisk kan vi inte kalla det, men i alla fall fri, gör att han helt enkelt ersätter den med en ny tryckfrihetsförordning 1774. Så vi kan säga att i sex till åtta år är den varaktig, och sen under hela resten av 1700-talet har vi ingen tryckfrihetsförordning. Det är ju rörligt i landet och vi förlorar Finland 1809 och sen får vi en ny grundlag och en nystart, kan vi säga. 1812 ersätts den dåvarande tryckfrihetsförordningen med en ny och den är sen giltig ända fram till 1949, då vi får vår nuvarande tryckfrihetsförordning med yttrandefrihetstillägg. Och den är giltig än i dag, fast den förnyas och kompletteras ju allt eftersom. Vi har tre tryckfrihetsförordningar, kan vi säga: 1766, 1812 och 1949.

Åsa: Och man kan ju säga att även om 1766 i sig inte fick någon lång livstid, är det ändå grunden som man hela tiden sen bygger på 1812 och även 1949. Det är väl en av förklaringarna till att det här verkligen är ett världsminne.

Kajsa: Definitivt, så är det, så är det.

Åsa: Även om man måste säga att Karl XIV Johan var ju där med sin lilla indragningsmakt och tyckte att han ville censurera och man fick inte skriva fula saker om kungen och så vidare. Det där kommer ju alltid upp på något sätt. Makthavare, hur mycket de än kämpar för frihet när de är i opposition eller kronprinsar eller någonting, så fort de blir kungar blir de sura på dem som kritiserar dem och tycker att de har tagit felaktiga beslut. Ja, det som är en evig fråga på något sätt. Det är ganska intressant också, på KB finns alla de här småskrifterna som blir ett slags resultat av tryckfrihetsförordningen. Man får plötsligt trycka en massa saker. Även om jag kan säga att de som har gjort statistik över hur mycket som trycks i Sverige ... Som jag sa tidigare, på 1740-talet ökade det. I början av 1760-talet ökar det också, och efter Gustav III:s ingripanden sjunker det inte så där jättemycket. Det är som en flod som de har jättesvårt att stoppa även om de kan stoppa vissa typer av skrifter, men tryckandet är i gång på något sätt.

Men vad ledde då den här skrivfriheten till? Det var något som jag började grubbla litegrann över. I hur stor utsträckning kom folk till Riksarkivet och började skriva av handlingar? Ja, alltså ingen utsträckning alls, för det fanns ju inga ... Det normala som vi tänker, att en myndighet levererar sitt arkiv eller regeringskansliet har levererat sitt arkiv, det var ju inte riktigt i gång vid den här tiden. Riksarkivet hade ju inte så mycket handlingar. Vad man gjorde var att man gick till respektive myndighet och skrev av eller betalade för avskriften, och det uppkom en tidningskultur. Ganska stor. Folk tänkte att jag kan nog tjäna pengar på att trycka det här och folk vill läsa. Det fanns till exempel en som hette Erik Ekholm. Han startade två tidningar. Den ena hette "Nytt och gammalt" och den var väl ganska, om jag säger populistisk. Det var mycket om präster som hade svurit under predikan och sådana lite sensationella grejer som de tänkte att det där vill folk läsa om. Överflödsförordningarna handlade mycket om att folk drack kaffe och bråkade om det eller hade för fina kläder mot vad de fick ha i det stånd de tillhörde och så vidare. Sen startade han en aningen mer seriös tidning som heter "Den svenska fatburen". Där hittar man faktiskt den här typen av handlingar som förordningen talar om, till exempel i numret som kom den 4 juni 1767. Där kan man läsa en "dagbok över den märkvärdiga riksdagen år 1719, med mera, som samma år sig tilldrog". Här finns

det lite också historiska intresset, så det är ju uppenbart att det händer någonting. Här har ju verkligen forskningen inte intresserat sig så mycket för resultatet och det kan man ju hoppas att vi kan stimulera till lite mer forskning om det. Vi har nu talat en massa här om världsmminnet och tryckfrihetsförordningen. Men om man själv vill titta på det här, vad gör man då?

Kajsa: Då går man in på Riksarkivets webbplats och där finns det i dag utlagt information om tryckfrihetsförordningen på förstasidan. Men man kan också gå in och söka på webbplatsens sökruta och då får man upp motsvarande material.

Åsa: Och då skriver man "tryckfrihetsförordningen", så ska man komma rätt.

Kajsa: Jajamän.

Åsa: Och där finns det länkat till de här skannade volymerna som vi nu har talat om. Men då får man ju komma ihåg att detta är i 1700-talshandskrift. Det kan vara ganska svårt att läsa om man inte är van, men vi har ett projekt i gång där vi försöker med AI läsa. Maskinen får läsa de här handskrifterna och att vi ska kunna lägga ut en mer tillgänglig text som alla ska kunna läsa, så att det verkligen blir tillgängligt. Gå gärna in på Riksarkivets hemsida och titta på det här materialet och lär er mer om tryckfrihetsförordningen. Tack så hemskt mycket för att ni har lyssnat på oss i dag. Tack.

Kajsa: Tack så hemskt mycket.

[musik]